

Алла Свобода,

ученій секретар

Інформаційної бібліотечної ради НАН України

Методична діяльність як типологічна функція національної бібліотеки

(перспективи її розвитку в НБУВ)*

Методична робота бібліотек, тобто розробка методики, що притаманне їй науково-дослідній, і практичній діяльності, будується на основі наукових досліджень практики; методист служить посередником між нею та наукою, її досягнення запроваджують у практику, а вчені одержують соціальне замовлення на розробку назрілих проблем.

Як органічна частина управлінської праці методична робота має різноманітні форми - від укладання довготривалого прогнозу розвитку бібліотечної справи в країні, регіоні, окремій бібліотеці до консультації конкретному працівникові чи бібліотеці із запровадження нових технологій, організації обслуговування окремої групи читачів, з будь-якого конкретного напрямку функціонування. При цьому реалізуються дослідницькі, аналітичні, інформаційні, педагогічні функції. Але з демократизацією нашого суспільства завдання і призначення методроботи ґрунтовно змінюються. Якою ж повинна бути методична служба бібліотек незалежної України? Саме це актуальне питання і аналізується в статті.

методичні центри мережі відомчих та галузевих бібліотек. На горизонтальному рівні державні бібліотеки координували роботу галузевих і відомчих методцентрів. Як правило, бібліотекам підвідомчої мережі за своїми напрямками функціонування допомагали всі відділи бібліотеки - методичного центру, а планували, аналізували, організовували й координували цю роботу науково-методичні підрозділи.

Однак єдності щодо трактування поняття «науково-методична робота» в СРСР не було досягнуто. На Заході цей термін взагалі не прижився. Там мало місце консультування, експертиза, стандартизація, перспективне планування тощо.

Як типологічну функцію національної бібліотеки (НБ) методичну роботу в 1954 р. законодавчо закріплено в СРСР, дещо пізніше - в бібліотечному законодавстві інших соціалістичних країн. Але потреба в підживленні досвідом національної

бібліотеки як професійно найпотужнішої відчувалася не тільки в Україні, а й в усьому світі. Про це свідчать і критика НБ з боку громадськості за те, що ті не поширюють свої прийоми й методи роботи на інші бібліотеки країни (зокрема Бібліотека Конгресу та Британська бібліотека), і дискусії на міжнародних семінарах, і особливий інтерес іноземних бібліотекарів до взаємовідносин Державної бібліотеки ім. В.І.Леніна з бібліотечною мережею колишнього Союзу. ДБЛ була першою НБ, котра відгукнулася на цю потребу. В процесі здійснення методичної функції зародилася й виникла науково-дослідницька, що ставила за мету дати наукову базу для вдосконалення національної бібліотечної системи. Цю функцію швидко визнали в НБ соціалістичних і капіталістичних країн.

Щодо реалізації методичної функції. У структурі більшості НБ зарубіжних країн, побудованих за функ-

У колишньому Радянському Союзі існувала чітка структура методичної служби. За вертикаллю: Національна бібліотека країни → республіканські бібліотеки → обласні → центральні районні та міські методичні центри. За такою ж схемою -

* В основу статті покладено доповідь, прочитану на засіданні Вченої ради НБУВ

ціональним принципом, немає спеціальних методичних підрозділів, а сам термін «методична робота», ще раз підкреслимо, не прижився в міжнародному масштабі. Однак під час анкетувань, проведених на сесіях ІФЛА, на запитання, чи виконує НБ методичні функції, спочатку тільки Швеція, Аргентина, Данія, Перу, Сінгапур та Ямайка відповіли ствердно, і лише через десять років уже 40 бібліотек визнали, що їхня координаційна робота має консультативний характер, тобто, по суті, підтвердили методичні функції.

За термінологічною відмінністю стоїть принципово інше наповнення цієї функції. Консультативна допомога в західних країнах стосується, в основному, бібліотечної технології. Тобто йдеться про добровільність її одержання. Обов'язком вона є тільки для самої НБ.

Концепція методичної допомоги в радянській інтерпретації - насамперед зміст, ідеологічна наповненість роботи бібліотек, їх обов'язковий обов'язок.

Активніше методичні функції НБ зарубіжних країн реалізуються з 80-х років, коли там широко стали запроваджуватися нові технології, а для створення єдиної національної бібліотечно-інформаційної мережі необхідно було уніфікувати бібліотечні та інформаційні процеси для полегшення обміну інформацією.

Зміни в підході до методичної роботи НБ зарубіжних країн спричинили структурні перетворення. У Британській бібліотеці, приміром, спеціальний сектор розробляє та здійснює заходи, спрямовані на поширення в книгозбірнях результатів впроваджуваних НБ досліджень і практичної реалізації їхніх рекомендацій.

У Бібліотеці Конгресу США в 90-ті роки в результаті реорганізації структури при директорі створено групу менеджменту, завдання якої - розвивати політику та стратегічне планування в загальнобібліотечному масштабі і через Службу культурних зв'язків поширювати досвід та методи цієї бібліотеки в країні.

Доки Захід активно розвивав методичну діяльність як справжню інновацію в світовому бібліотекознавстві, наші вітчизняні бібліотекознавці на перебудовчій хвилі огульно відхрещувалися від свого ж досвіду.

З кінця 80-х років на сторінках

професійної преси постсоціалістичних країн методисти викриваються як провідники догматичної ідеології, що переросло з часом у гострі суперечки щодо призначення, змісту роботи, структури, шляхів перебудови методичних служб.

Одні гаряче доводили, що ті служби принесли більше шкоди, ніж користі, позаяк життя за єдиними рекомендаціями сковувало творчу ініціативу бібліотекарів, вело до знеособлення праці, одноманітності бібліотек, сприяло пристрасті до цифр, планів, звітів, не потрібних нікому, крім ретроградів-методистів.

Інші, не менш завзято, заперечували й доводили, що у великій країні, де держава планомірно створювала мережу бібліотек і не було достатньої кількості професійно підготовлених кадрів, організація методичних центрів була життєвою необхідністю. Ті відіграли позитивну роль у розробці концепції бібліотечного будівництва, обґрунтуванні його принципів, форм, методів, запровадження наукових результатів та технологічного досвіду, підвищенні кваліфікації тисяч бібліотекарів.

Вони слушно зауважують, що методична служба і в минулому, і сьогодні залишається досить гнучкою, і залежно від потреб часу, від завдань бібліотек визначає пріоритети в методичній роботі. Крім бібліотекарів-практиків, не доходять згоди в цьому питанні визнані, всіма шановані російські теоретики-бібліотекознавці Бачалдін, Фонотов, Гріханов, Ванеев, Столяров, Басов, Авраєва, Сулова, Садоф'єва, Семєнова та ін.

Дискусія спричинена тим, що притаманні нашому суспільству застійні явища не обійшли й бібліотечну справу, а особливо чітко виявилися в методичній роботі, яка завжди визначала стан усієї галузі. Бібліотеки ж на той час вичерпали можливості традиційних форм і методів діяльності.

Досягнення якісно нового рівня бібліотечного обслуговування було пов'язане із запровадженням принципово нових технологій, автоматизованих бібліотечно-інформаційних мереж. Бібліотекарі-методисти переважно не мають знань, достатніх для того, щоб допомогти у оволодінні комп'ютерною технікою.

З перебудовчими віяннями бібліотекам довелося пережити кризу мети. Раптом виявилось, що бібліотечні фонди, зміст пропаганди книги відбивають застарілі соціальні стереотипи, що відкидаються, а нові ідеали ще не сформовані, тобто для методистів і тут утворився вакуум.

Буваючи за кордоном, спеціалісти переконалися, що там взагалі немає методичних підрозділів, але не зуміли або не захотіли глибоко проаналізувати ситуацію. Річ у тім, що на Заході, в США дуже гнучка система професійної освіти, а це дає можливість швидко реагувати на потреби практики. А ще там жорстко витримується принцип неперервності професійного функціонально-орієнтованого навчання. Його традиційно протягом століть перебрали на себе численні бібліотечні асоціації самостійно або, частіше, у взаємодії з місцевими органами управління та національними бібліотеками. До того ж публічні, наукові, вузівські, шкільні бібліотеки мають свої професійні видання. І все одно консалтингові служби там існують, але це управлінське консультування, і здійснюється воно досвідченими управлінцями-менеджерами бібліотечної справи.

У нас же було декларативно заявлено, що в усіх бідах бібліотек винен диктат методистів і, посилячись на досвід Заходу, вимагалось відмінити методичні підрозділи або переорієнтувати їх на відділи консалтингу та моніторингу, менеджменту, маркетингу, тобто у відділи з урізаними, порівняно з методичними відділами, функціями. Адже діяльність методичного відділу завжди орієнтувалася на мережу бібліотек, а маркетингової служби - на фінансове забезпечення своєї бібліотеки.

Суперечки щодо методичної роботи тривають. Щоправда, тепер спірники, в основному, уникають крайнощів, дедалі частіше згоджуються, що, з огляду на місцеву специфіку і традиції, треба переймати все найкраще з нашого минулого, з досвіду закордонних бібліотек та бібліотечних служб.

Сьогодні дискутують переважно щодо того, чи рекомендації методичного центру обов'язкові, чи їх можна віднести до розряду побажань, порад, тобто чи виконують методисти управлінські функції? На

нашу думку, найраціональнішим є підхід М.С.Карташова. Він вважає, що там, де йдеться про методичні дії НБ, пов'язані із забезпеченням умов для бібліотечної взаємодії, скажімо, при створенні єдиної АБІС, зведених каталогів - методичні дії повинні мати обов'язковий характер (функція управління) і регламентуючу основу. У решті випадків надмірна регламентація породжує формалізм. У бібліотекаря має бути можливість вибору, особистого осмислення, коли йдеться про рекомендації щодо організації та змісту роботи бібліотек, удосконалення професійного рівня. Важко раціонально поєднувати обов'язкові та рекомендаційні аспекти методичної функції НБ.

Головні завдання методичної діяльності НБУВ доволі чітко окреслені в її Положенні та Уставі.

Першочерговим обов'язком НБ як установи загальнодержавної ваги є окреслення перспектив розвитку бібліотечної справи, підготовка проєктів урядових рішень, законів та підзаконних актів щодо розвитку цієї галузі. Як науково-методичний центр бібліотек усіх систем і відомств НБ має об'єднати зусилля вчених та практиків великих наукових бібліотек, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів з метою створення державної бібліотечної політики, координувати їхні дії щодо її реалізації, приступити до стандартизації та вироблення термінології.

Відсутність виваженої бібліотечної політики нині гостро відчувають бібліотеки всіх міністерств і відомств, позаяк прийнятий 1995 р. «Закон України про бібліотеки та бібліотечну справу» має неконкретний, декларативний характер, а підзаконні акти, котрі б сприяли практичному вирішенню задекларованих положень, не розробляються.

Нескоординованість бібліотечної політики особливо згубна для стану інформатизації бібліотек. Нині ніхто не керує процесом прийняття рішень у ключових напрямках: створення власної національної інформаційної бази, стандартизації інформаційного та лінгвістичного забезпечення автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи України.

Ні державне законодавство в галузі книгозабезпечення бібліотек,

ні система їх комплектування не гарантують створення вичерпного репертуару національного бібліотечно-інформаційного фонду (одержання обов'язкового примірника приватних та кооперативних видавництва; повноти комплектування малотиражними відомчими виданнями, препринтами, матеріалами наукових конференцій, з'їздів, симпозіумів; документами, виданими малими тиражами на настільних видавничих системах, патентами, стандартами, проектно-технологічною документацією, звітами про науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, депонованими рукописами, неопублікованими перекладами тощо).

Національна бібліотека країни згідно з Уставом може й повинна виступити з пропозиціями, які б забезпечили нагляд за виконанням Постанови Кабміну про обов'язковий примірник, передбачили в Законі про нього механізми виконання цього документа, порушили питання про створення національного депозитарію так званої сірої літератури, депозитарію комп'ютерних файлів первинних документів, тобто фактично координувати зусилля по створенню розподіленого національного бібліотечно-інформаційного фонду - основи міжнародного інформаційного обміну. Сучасні інформаційні технології запроваджуються безсистемно. Процеси автоматизації в бібліотеках держави відбуваються відокремлено, закупляються різні, в основному дешеві та несумісні програми й технологічні засоби, не враховується необхідність створення загальних комунікативних мереж. По суті, сьогодні переважає локальна автоматизація окремих технологічних процесів, окремих бібліотек, окремих відомчих мереж.

Тим часом сучасні інформаційні технології докорінно змінюють у бібліотеці та бібліотечній справі все - від підходів до формування Національного бібліотечного фонду, зокрема й фонду НБ, до організації роботи всередині кожної конкретної бібліотеки: технології комплектування, обробки, обліку, організації обслуговування, інформаційного забезпечення, змінюють вимоги до професійних навичок та умінь бібліотекаря, а звідси й до системи вузівської підготовки й

організації безперервної професійної освіти.

Завдання НБ як методичного центру бібліотек усіх систем та відомств - забезпечити уніфікований підхід до організації ефективного інформаційного обміну.

Серед пріоритетних напрямів діяльності НБУВ як методичного центру бібліотек країни має бути прискорення створення їх основного інформаційного ресурсу - зведеного електронного каталогу бібліотек України, національної бібліографії як компонента світового документного фонду, проведення системи заходів з підвищення комп'ютерної культури, навчання і читачів, і бібліотечних працівників користувачьким функціям високого рівня, вихованню в останніх психологічної готовності до ролі інформаційних посередників та консультантів.

І водночас НБ як бібліотечна установа універсального профілю має виконувати просвітницькі, освітні завдання, стати центром пропаганди культури читання, вміння працювати з книгою; впливати на раціональне розміщення мережі бібліотек, щоб забезпечувати всім категоріям населення рівні можливості доступу до книг та інформації.

Вироблення правильної стратегії розвитку бібліотек потребує підвищення рівня бібліотекознавчих і книгознавчих досліджень, насамперед визначення нових функцій бібліотеки як соціального інституту в інформаційному суспільстві, що інтенсивно розвивається, поглибленого аналізу інформаційної поведінки різних категорій читачів з метою вдосконалення управління інтелектуальними ресурсами.

Але методист, сказавши **що робити**, має спробувати відповісти на запитання **як робити**.

Щоб реалізувати перераховані тут напрями методичної діяльності НБУВ, потрібна спрямованість усього колективу Бібліотеки, координація зусиль великих наукових книгозбірень - методичних центрів своїх мереж. Сьогодні в світі немає бібліотеки, яка могла б одна вирішувати всі аспекти формування національного бібліотечного фонду, всі сільові питання, проблеми інформатизації книгозбірень тощо. Тільки на корпоративній основі, розмежовуючи

обов'язки та об'єднавши зусилля бібліотек - методичних центрів своїх мереж, Книжкової палати, Інституту науково-технічної та економічної інформації, державної комісії з інформатизації, міністерств культури та мистецтв, освіти, інформації, Держстандарту та інших установ, можна досягти прогресу в бібліотечній справі. Адже в Україні є чимало бібліотек, які мають багаторічний досвід методичної роботи.

Створена в 1918 р. як Національна бібліотека Української Держави, наша Бібліотека з перших кроків стала для книгозбірень республіки школою практичного бібліотекознавства і впродовж десятиліть залишалася осередком бібліотечної науки, організаційним та координаційним центром. Всенародна бібліотека оперативно розв'язувала теоретичні та практичні проблеми класифікації і каталогізації, вивчення читача, організації його обслуговування, формування фондів, створення довідково-пошукового апарату, розвитку наукової бібліографії; узагальнювала цей досвід у підручниках, навчальних і наочних посібниках, поширювала його на всі книгозбірні України. За ініціативою Бібліотеки, на її базі було налагоджено підготовку бібліотечних кадрів вищої та середньої кваліфікації, проводилися бібліотечні з'їзди, конференції, семінари, утворювалися асоціації бібліотекарів.

Методичні центри мереж були визначені у повоєнні роки з розвитком мережі масових і спеціальних бібліотек.

Унаслідок понад сорокарічної методичної діяльності ДБУ (нині Національна парламентська, НПБ) в Україні в кожному регіоні упорядковано мережу масових бібліотек, їх централізовано, створено депозитарну систему зберігання фондів, запроваджено ББК, є організаційні умови для інформаційно-бібліотечного забезпечення потреб народного господарства, диференційованого обслуговування всіх категорій читачів. Завдяки координаційному керівництву ДБУ в бібліотеках держави склалися системи науково-дослідної роботи, видавничої діяльності, зокрема бібліографічних видань. Визнаними регіональними методичними центрами стали Харківська та Одеська ДНБ; методичними центрами з певних напрямів

діяльності та центрами для спеціальних бібліотек - Державна історична бібліотека, державні бібліотеки республіки для юнацтва та для дітей, науково-технічна, сільськогосподарська, медична, наукова Київського університету імені Тараса Шевченка, Центральна бібліотека Українського товариства сліпих.

Важливо відродити й зберегти традиції взаємодії, творчої доброзичливості, якими завжди славилися бібліотекарі України, використовувати здобутки кожного методичного центру для вирішення спільного завдання - підняти рівень бібліотечного обслуговування читачів, статус бібліотеки.

Щодо організації роботи самої НБУВ як методичного центру бібліотек усіх систем і відомств, слід якомога повніше використати й свій історичний досвід, коли Бібліотека, розв'язуючи назрілі питання, оперативно й виважено поширювала напрацьовані здобутки на всі бібліотеки. Наявність у НБУВ - єдиної з бібліотек держави - статусу науково-дослідного інституту, що науково розробляє проблеми бібліотеко-, бібліографо-, книгознавства, інформатики, створення досконалої організаційної структури бібліотеки, розрахованої на комплексну розробку кожного з напрямів діяльності, забезпеченість кваліфікованими науковими кадрами - гарантують усі умови для успішного виконання покладених на бібліотеку завдань.

Кожний структурний підрозділ НБУВ - інститут, центр, відділ - мають вирішити, як, у яких конкретних формах забезпечуватиметься вплив на методичні центри інших систем та відомств за своїм напрямом діяльності. Приміром, як НБУВ забезпечить підтримку діяльності обласних бібліотек, районних ЦБС щодо інформаційного обслуговування управлінських структур усіх рівнів? Чи як Інститут української книги разом з відповідним відділом НПБ надаватиме методичну допомогу відділам і секторам рідкісної книги обласних бібліотек? Їм потрібна допомога у формуванні її фондів, насамперед фонду місцевих видань, в організації книгознавчих досліджень, у роботі з колекціями тощо. Або, скажімо, в усіх великих наукових бібліотеках сформовано фонди довідкових видань, накопи-

чено архіви виконаних довідок, ведуться фактографічні бази даних, але інформація про ці унікальні, створені зі значними трудовитратами довідкові матеріали і для читачів, і для бібліотечних працівників недостатня.

Те ж саме відбувається і з фондами зарубіжної професійної періодики. Тільки у НБУВ комплектується значний масив зарубіжних бібліотекознавчих видань, і за наявності в читальному залі бібліотекознавства спеціаліста зі знанням іноземних мов Бібліотека могла б організувати систематичну пропаганду передового зарубіжного досвіду для бібліотек усієї країни, налагодити регулярне видання оглядів публікацій цих журналів на сторінках «Бібліотечного вісника» або видавати експрес-інформацію з бібліотечної справи.

До речі, журнал «Alexandria» друкує огляди світової преси з проблем НБ - щорічно аналізується до 100 публікацій. Певно, ми б теж знайшли там щось корисне й для себе.

Отже, кожний відділ може запропонувати конкретні заходи за своїм напрямом діяльності.

Щодо консолідації зусиль бібліотек усіх систем та відомств, то добитися її, на наш погляд, можна тільки шляхом створення дієвої міжвідомчої ради з відповідними комісіями. Її, як і Наглядову раду, має очолювати або віце-президент з питань гуманітарної політики, або голова Комісії з культури Верховної Ради. Робочий орган може бути сформований з представників НБУВ та інших великих бібліотек - методичних центрів.

Консолідація бібліотек на таких засадах дасть змогу послідовно проводити загальнонаціональну бібліотечну політику, розв'язувати назрілі питання, в тому числі й проблеми міжвідомчої взаємодії. Безперечно, становленню НБУВ як установи, відповідальної за вироблення державної бібліотечної політики та координацію роботи бібліотек усіх відомств, сприяло б закріплення за нею цих функцій у Законі про Національну бібліотеку.

Пер. з рос. Н. Солонської